

מרים גודאל

מולדת מהי?

למול שירו של מחמוד דרוויש: מולדתי היא מזנדה.

מולדת מהי?

אנחנו, שכל קיומנו מזנדה על מזנדה,
רציפים, חומות, רכבות, אוהלים ואדמה חרוכה,
שהשמים שלנו נקובי כוכבים של צנה,
שפנינו אל השמש העולה לנו באלפי שנות
צלקים ורוחות מלחמה –
צוענים מנודים בין שטנה לשטנה –
זרים בארץ האמורה להיות מבטחת.
לנו אין ארץ-אחים בה נוכל
להגיה ראשינו בין גפן לתאנה.
הפריית שנועדה להיות לנו
כר נרחב של בטחה –
נוצותיה מדקרות אימה.

זה האומר שהמולדת שלו היא מזנדה
אינו מכיר את אלה היושבים על
מזנדת נפץ קבועה,
שארץ הבחירה שלהם הפכה לאם עקודה.
מי שאומר: "פני אל הפרח",
שיהפוך את "רצפת האש" שלו
לשדה נרחב של פרחים וחטה,
שימלא את אסמי מזנדתו
בעלי-זית ירקים.
זה האומר: "מולדתי על כתיפי
שאריות אדמה בנפשי הזרה..."
אל יניח ידו הפבדה על כתפיים
רופסות של אלה שעלו מן הבצרה.
אנו, שהפכנו לזרים בביתנו,
שבויי החרב המכלה –
לבנו אל סלע נפשות אנשים
שאננם בדמעות קינה.
לו הפכת מקור דמעתך, משורר,
למקור מים חיים...
את מזנדת הנודים שלך
לתיבת קסמים, בה כל נץ הופך ליונה...

זה שבחרנו מכל העמים
וגזר עלינו לחיות על פסת אדמה
רונית דמים,
ינחנו (הלואי) על-פי מדת החסד
ולא על-פי מדת
הנקמה...

כתוב ספרו אמנו ביקור

מוסף בצרון ע"ש רב צעיר
לחברות עברית ולחכמת ישראל

בלפור חקק

מחזור ירושלים

יש שעון צל ב"זהרי חמה"
יש שעון צל ב"שערי חסד"
וביניהם מרוצת הזמן נדחסת.
חוט דק עובר
חוט של מסתורין
בהנץ ובזריחה ובין ערבים:
תקנות זמן ירושלים.

יובלות ירחים כעשן נמלחים
ועל החוט הדק הזה אנו מהלכים
שומרים על שווי משקל בפשוט ידים
לולגנים אנו
של מלים ושורות
לולגנים יהודים
מכל הדורות.

ח.נ. ביאליק: אל תרדפו אחרי הון זרים*

על אגודת הסופרים ועיתונה

(בוועידת האגודה המחודשת בת"א, אדר ב' תרפ"ט)

ממקומם הנאמן, הרי הספרות החדשה תפסה את מקום יתר הספרים הישנים. הספר העברי חדל להיות "ביכעל", כלומר מחברת, והתחיל להיות ספר ממש. הוא חדל להיות מותרות, הוא נעשה להכרח, ומצב זה של הספרות והספר העברי מטיל חובות קשים על הסופר העברי ואחריות יוצאת מהכלל.

אם גם בימי היות הספרות החדשה עניין של השלמה ושעשועים, גם אז לא היה היסוד של שעשועים ומשחק — או יותר נכון, אמנות לשם אמנות, — חזק ביותר, כל-שכן כשהספרות ממלאת תפקיד אחראי של שליטה בעולם הרוח של הקהל העברי הסמוך על שולחן הספר העברי. הספרות העברית נעשתה למחנכת לילדינו, למורה-דרך לעם, ולכן במרכזה צריך להעמיד לא שעשועים והתפנקויות, כי אם את כל התוכן הרציני שבחיים.

והסופרים העברים בא"י — זה הקיבוץ שנעקר ממקומו וניטלטל ובא לכאן לקבל על עצמו את כל ייסורי הבניין של א"י ושל חיי האומה החדשים. וכוחו הספרות העברית בא לכאן, הם צריכים להתעמק הרבה ולחשוב את חשבון עולמם ואת חשבון עולמו של הקהל, שהם מדריכיו ומכווני פסיעותיו בחיים. חושבני, כי רשאי אני להורות לחברי את חובתם ולפרש להם את החובות הללו, כיצד עליהם לנהל את השבועון, שהוא כלי השרת של הסופרים, וששם צריכה להיות מובעת הדעה של מורי ההוראה שלנו בכל שאלות החיים, וכיחוד בשאלות הספרות. לא אראה להם כיצד לעשות זאת, יעשו זאת כמידת כחם וכישרונותיהם. מצוות "עשה" יש להם בודאי הרבה, וקשה לראות מראש את מספרן. אבל בתור ברכה, או יותר נכון, בתור משאלה — הייתי מביע להם מספר קטן של מצוות "לא תעשה", כדי שישמור העיתון על כבודו ועל תפקידו.

ה"לאו" הראשון שהייתי מיעץ להם הוא: אל תגזימו. יודעים אתם כי ההגזמה היא מכת השטן של ספרותנו. או, שאנו משמיעים תרועות ניצחון בכל רגע או שאנו קוראים קינות; או שמחת-תורה או תשעה-באב, או חתנים או אבלים, או שמעריכים את הכוחות יותר מהמידה, או שמבטלים אותם כעפרא דארעא. יכולת ההקצבה, לקרוא את הדברים בשם הנכון — בכשרון זה לא הצטיינה ספרותנו. והייתי רוצה שבעיתון זה לא יהיה מקום לסגנון של גזומה, של דברי הבאי.

בוחי וחברי!

אגודת הסופרים שחידשה את פעולותיה, הטילה עלי את החובה הנעימה לפתוח את הנשף הזה, שהוא הפגישה הראשונה של אגודת הסופרים המחודשת עם הקהל העברי. אני מבקש את סליחת חברי שהכשלתים בשם שאינו הגון לדברי הפתיחה המעטים, שנתכוננתי לומר היום. השם הוא: "הספרות העברית בזמן הזה". שם כולל וסתום שניתן להתפרש לכמה פנים ויש לו תביעות מרובות. לא עלה על דעתי לדלות את כל התוכן לשם הזה. התכוונתי רק לעמוד על נקודה בודדת בסוגיה זו בקשר עם תוכן החג של הוצאת הגיליון הראשון, מאזנים."

אתם יודעים, כי יש מקום להתאונן על הדלות של הספרות העברית, אין אנו, ברוך השם, עניים במקוננים. התיאבון הוא גדול והיכולת מעטה, אבל בכל התלונות (שהן, כמובן, צודקות) יש נקודה אחת של נחמה, בחיזיון זה של הספרות העברית. לתבוע אפשר עד אין סוף. הכל תלוי באותו הצד שממנו אנו נגשים בתביעתנו: אם מצד בחינת ה"אין" או מבחינת ה"יש", מה שאין בספרות העברית; כמובן, שזוהו חלל שאין לו סוף, ואם נבוא מנקודה זו בוודאי תהיינה כל תביעותינו צודקות ונהרגשת הדלות תהיה גדולה וקשה. אבל הרגשה זו תתמעט אם נבוא לדון על ה"יש". אם נשווה את אשר היה לנו לפני עשרות שנים, אם נעבור על תולדות הספרות העברית החדשה מימי היותה לפי התפתחותה והתעלותה, נמצא מקום לנחמה; נראה כי עם כל העוני, העלייה לא פסקה, וכל תקופה חדשה היא מדרגה עליונה מן הקודמת, גדולה בכמות ובאיכות. אבל זה יוליכנו למקום רחוק ואין זו השעה ואין זה המקום לעמוד על כך. אני אתעכב כאן רק על נקודה אחת, והיא נקודת השלטון של הספרות העברית.

גם המקונן הגדול ביותר לא יוכל להכחיש, כי הספרות העברית החדשה ירשה את המקום המכובד ביותר בארון הספרים ועל שולחננו. מלבד הספרים הבודדים, אבני השתייה לספרותנו, החל מהתנ"ך והתלמוד, שהם אינם נעקרים לעולם

* מתוך: ח.נ. ביאליק: "דברים שבעל-פה", "דביר", ת"א תרצ"ה, ספר ראשון, ע' קמ"ב.

יסוד ההומור, זה הרואה את הדברים, ואפילו את החטא, בעין יפה, זה שהוא יודע גם "לשנוא מתוך אהבה". ואם זה מתנגד לטבענו, אנו צריכים להילחם בזה ועד כמה שאפשר לסגלנו לכך. יפה לנו שעה אחת של עין יפה ושל לב טוב מכל הקצף והארס אפילו אם הוא נבואי. רוצה אני שעה אחת של נחת, זו הסולחת מתוך בינה רבה. ואני בטוח שדווקא מתוך הומור (כמובן לא במובן הוולגרי) תשפיעו הרבה יותר מאשר בקצף על השפתיים.

ועוד "לאו" אחד: בין שתיתנו דברי מחשבה ובין שתיתנו דברי אמנות, אל תדברו גבוהה גבוהה על האמנות. תנו לנו משהו מן האמנות עצמה, אל נא תמלאו את אזנינו דברים ריקים "על אודות האמנות". מניסיוני הקטן יודע אני כי המדברים "על אמנות" הם — על-פי רוב — חסרי כוח ואינם מבינים בה כלום.

ועוד "לאו" קטן: אל תרדפו אחרי הון זרים, "שבעה מקרא ואחד תרגום". כאן בא"י אנו עומדים באמת לפני שאלה קשה. אם בחו"ל היתה לנו הספרות העברית כתוספת קטנה על העושר הספרותי שהיה לנו מהזרים, זה היה סיפוק צורך אחד בתוך אלפי הצרכים האחרים. שם, בחו"ל, לא היתה הרגשת הדלות גדולה כל-כך, ולא"י באנו בתיאבון פרוץ כמעט. היינו סמוכים על שלחנות עשירים והרחבנו כשאלו את תאבונו. היינו סמוכים על שלחנות זרים בלשונות זרות, ולשוננו ככל כלי, שאם אין משתמשים בו הרי הוא מעלה חלודה. ולכן, כשבאנו לא"י ונגזר עלינו להתפרנס רק על לחם עוני זה, נשארנו ביום אחד דלי-דלים, רק עם פת הלחם החרבה של הלשון העברית, והעוני והדלות נראו כאן בכל גדלם. ואעפ"כ הייתי אומר: נמעיט קצת את תאבונו ואל נרדוף למלא את סיפוקנו בתוצרת זרה שמדלדלת וממעטת את כוחנו. בלי ספק אסור לנעול את הדלת, צריך להביא את כל הטוב שיש שם, אבל לא למלא את כל השולחן במאכלי זרים. "רוצה אדם קב אחד שלו מתשעה קבין של אחרים", ו"טובה פת חרבה שלנו משור אבוס של אחרים". עלינו ללמד את עצמנו למלא את סיפוקנו מתוכנו. אל תרדפו אחר הזר. כוחם של "השחר" ושל "השלח" — שני הירחונים שהשפיעו ביותר וחנכו לנו את הדורות — הוא בזה, שידעו להראות את כוחנו, את אשר יש לנו לעצמנו על שולחננו. ואם בגלות הראו שני הירחונים הללו את כוחם הממשי, כל שכן בא"י, שהספרות מלווה את דרך חיינו בכל שעה, בכל רגע, עלינו למצא את הכוחות הדרושים לנו, לגדלם ולרוממם ולחנך את עצמנו.

יש לי עוד כמה "לאומים", אשר מהם יוצאות גם מצוות "עשה", אבל חס אני על הזמן ואני מבקש את סליחתכם אם אשאיר את הסוף לפגישה הבאה ■

ה"לא" השני, אולי הוא היה צריך להיות הראשון. אחד ממורי האנגלית אמר לחברו שבא ללמוד אצלו את דקדוק השפה: הכלל הראשון של הדקדוק האנגלי הוא שמדברים בקול נמוך, וכשמדברים בקול רם, אין שומעים מילה. רבותי, אין זו בדיחה, זהו טבעה של כל לשון ולשון. הצווחה והצריחה, שאולי היא תכונה מיוחדת לנו ולמזרחיות שבנו, ויש מייחסים אותה לנביאים, היא באה משוק הדגים — הקול הצורם את האוזן והסותם את מבואות האזניים עד כי באמת אין הקול נשמע, לא הייתי רוצה לשמוע מעל דפי השבועון. צריכים למצוא את הסקאלה הנכונה לכל מאורע, בין בספרות היפה ובין בספרות הפובליציסטית, והייתי חושב זאת לניצחון גדול, אלו היה השבועון משמש לקמרטון לעיתונות העברית בא"י.

ה"לאו" השלישי: הישמרו מן הבאנאליות של "הימים הראשונים היו טובים מאלה", ובכלל של קביעת ימים טובים בעבר ובהווה. אתם יודעים את קביעת הדרגות בספרותנו, של צעירות ושל זקנה, של ימים ראשונים ושל אחרונים. אלה אומרים: הכל בעבר, ואלה הכל בהווה, בעתיד. השקר הזה אינו צריך למצוא מקום בשבועון. יש מקום של הערכה והשוואה, אך אין מקום לכללים. יש רק קנה מדה אחד: כישרון, הרגשת אחריות ושאיפה לאמת, ואז אין מקום לשום פלוגתות.

ה"לאו" הרביעי: אל תחטטו באשפה, אל תרכו לבדוק נגעים, הניחו זאת לזכוכים. הכוהן גם הוא נזהר בדברי טומאה, ואם הסופר הוא באמת כוהן, אל ישכח כי נגעים זהו תמיד אסון וצרה. אם יעסוק מן הבוקר ועד הערב אך בנגעים — סופו שיינגע הוא עצמו. הייתי מיעץ שיתנו את לבם למצוא החזיונות הטובים והבריאים כדי להרימם על נס, ועל ידי כך להשפיע ולחנך. דוגמה אחת של בריאות מרפאה יותר מכל מיני סממנים. ויפה אמר ברנר, כי כל דברי התוכחה והפובליציסטיקה לא קירבו את לבו אל הטוב, כמו שהשפיע עליו הספר של מאפו: "אהבת ציון". מגבירים את הטוב ע"י הרמה על נס, וממיתים את הרע בשתיקה. התוכחה יפה במעוטה.

ועוד דבר: יש לנו נגע אחד, והיא הפתוס אשר גם-כן בא אלינו, כביכול, בירושה מהנביאים. וכאן רוצה אני לעמוד על הנקודה הזאת: יסוד הפתוס בספרות ויסוד ההומור הם שני קצוות שונים זה מזה. לצערנו הגדול, מעט אצלנו יסוד ההומור. קשה למצוא חמש שורות רצופות בתנ"ך שיש בהן הומור, תחת זה חזק מאד יסוד הפתוס. איני רודף אחר הון זרים ואחר תכונות שאינן באופינו, אבל הייתי חושב לאושר אילו סיגלנו לנו, בשבתנו בין הגויים, בתור קו יסודי בתכונותינו, או לכל הפחות בתור ענף מורכב בגזע שלנו, את

שירה טברסקי-קסל

שיר אהבה

אֲדַמְתִּי, בְּשֵׁר מִבְּשָׂרִי
אֶת נִשְׁבָּרֵת לְרִסְיִסִים בִּיד אֲכֹזֵר
וְגוֹפִי שׁוֹתֵת אֶת דְּמִיךָ

כִּי קָרְבִי נוֹצְרוּ מֵעַפְרָךְ
מִגְבְּעוֹתֶיךָ, מִהַנְחַל, מִנּוּחַ הַמִּדְבָּר
צְמַחוּ צְנוּרוֹת לְבִי,

תְּנֵי פָנֶי עוֹצְבוֹ בְּמִשְׁבְּרֵי כְּנָרֵת
בְּשִׁטְפוֹנוֹת יָרְדֵן הַיּוֹרְדִים מִשְׁלָגִי לְבָנוֹ,

כְּאֲבָנִים שְׁחִקוּ מֵיִם, זִלְעָפוֹת גֶּשֶׁמֶיךָ
וְרוּחוֹת הָרִי בְּזִלְתָּ בְּגוֹלָן
חֹטְבוֹ אֶת קוֹיָהֶם בְּאֵיבְרֵי גוֹפִי,

בְּרַחֲמֶיךָ נוֹצְרֵתִי,
מִמְעֵרֵת יְשִׁינִי חֲבֵרוֹן נִשְׁלַחְתִּי לְעוֹלָם
וּלְשֵׁם אֶרֶד בְּסוּף דָּרְכֵי.

מִרְאשִׁית יָדַעְתִּי אֶת עֲצָמִי
אֶת דְּמוּתִי רְאִיתִי רַק בְּנוֹפֶיךָ,
צוּרְתֶךָ צוּרְתִי מֵאֵז הַיִּיתִי

— עֵינַיִךְ, שְׁמִי הַתְּכַלֵּת הָעֵזִים-כְּמוֹת מַעַל בֵּית-לָחֶם,
— לְבָדֶךָ אֵשׁ הַשְּׁמֶשׁ כְּאֲבֹר-אֵשׁ בּוֹעֵרֵת בְּשָׂדוֹת חֹטָה
מַעַל הַגְּלִבְעָ בְּרִדְתָּ יוֹם.

כִּי הֵיית לִי אֵב וְאָם, אַח וְאָחוֹת,
כָּל זְרִיחַת בְּקֹר הַבִּיאָה אֶת הַבְּטָחַת בּוֹרְאִי
כָּל שְׁקִיעֵת עֶרְבִים נִשְׁקָה בְּאֲבָנֵי הַיְסוּד,
בְּסוֹדוֹת אֲבוֹתַי.

בְּתַקוּן חֲצוֹת אֲבָנֵי גְזִית וְאֲבָנֵי גוֹיִל
בְּהַר הַמּוֹרְיָה — שְׂרָשֵׁי הַר הַבֵּית —
(מִשָּׁם הוֹעֵלְתָה כָּל הַבְּרִיאָה)
נִשְׁמַעַת קִינַת-בְּכִי גְדוֹלָה וּמְרָה
— עַד אָנָּה בְּכִיָּה בְּצִיּוֹן!

כִּי לֹא צוּרֵר זֶר קוֹרַע אוֹתֵנוּ
כְּעוֹלָלֵי-שְׂמִד מִזְרוּעוֹתֶיךָ
אֲלֵא הֵם —

שְׁלַחְמוּ עַל אֲדָמוֹתֶיךָ, אֵךְ לֹא הֶאֱמִינוּ
בְּפֶשֶׁר מְהוּתֶךָ, פְּחָדוֹ מִמְהוּת עֲצָמָם,
וְאֶת חַיֵּי הַרְגַע הֵם בּוֹחֲרִים.

אֲרַךְ אֶהוּבָה,
הָאֵם בְּרַגַע שֶׁל אֲמַת
יִצְמַד עִמָּךְ לְצַל-הַמָּוֶת
וְלֹא יִחְבֹּק אוֹתֶךָ לְלִבּוֹ, אֲרַךְ-נֶצַח,

אֲדַמְתִּי, יָדִידַת נִפְשִׁי, לְבִי נִקְרַע
עַת רוּחַ עִמָּךְ נִחְנַק בְּתוֹכֶךָ.

משה שפירי

גורל השיר

לְהַפְתֵּב עַל-גְּבִי הַקָּרֵת,
לְהַתְמוֹסֵס מִמוֹצֵק לְמִים,
לְהַתְאֲדוֹת בְּסוּפּוֹת הַרוּחַ,
לְהַקְרֵא בְּעֵבִי-שְׁמַיִם,
לְהַשְׁמַע כֶּךָ פְּתֹאֵם בְּגֶשֶׁם,
לְהַתְמַזְג בְּשֵׁרֵי הַדְּשָׁא,
לְהַתְנַקֵּז בְּעֵרוֹץ הַנְחַל,
לְהַתְאֲבֵד בֵּין גְּלֵי אוֹקֵינוֹס,
אוֹ לְחַלְחַל אֶל תְּהוֹם-הַנְּשִׁיָּה.

בין התרבות היהודית לתרבות המערבית: השפעת גומלין או עימות?

רק לב צדקות, לבב טהור,
כעץ יובש לא ישתוחח:
אם יאוכל היקום עד-גמור
אך הוא יצלח.

שיר זה שייך לקובץ בשם The Temple משנת 1633 על בית האלוהים, מרכיביו ומבנהו. העצים אשר לעולם לא ישתוחחו המה העצים אשר מהם נבנה המקדש. והם נמשלים לצדיק, בעל "לבב טהור". הרברט מבין, שהמזמור הזה מספר תהילים מרמז על הארזים שחירם מלך צור סיפק לשלמה לצורך בניית בית ה'. לאחר שעברו תהליך של ייבוש והתאמה היו לחלק מבניין שהוקדש למטרה עליונה. במובן זה הם "שתולים בבית ה'"; כמו כן, הצדיק, במקורו אינו אלא גוש עפר, חלק מהעולם הטבעי-האורגני, אבל אחרי שכביכול יושלל בבית ה', הוא יהיה לחלק מחיי הנצח — ויישאר דשן ורענן כל ימיו. לא מצאתי הבנה זו של המזמור אצל אף אחד מן הפרשנים שלנו. להיפך, הם מתקשים להסביר איך אפשר לדבר על שתילת עצים בבית המקדש ועל פריחת עצים "בחצרות אלהינו"? הלא נאמר בפירוש — "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך..."? (המסקנה שלהם היא שהעצים השתולים בבית ה' הם "רק" משל ואין המזמור דן בעצים כפשוטם, או לחילופין, שהעצים השתולים בבית ה' הם חזון של אחרית הימים כאשר ידמה בית ה' לגן-עדן). לולא דמסתפינא הייתי אומר שפה ג'ורג' הרברט קלע לפשוטו של מזמור צ"ב יותר משעשו זאת פרשנינו המסורתיים.

במקום לשאת הרצאה תקינה בנושא, למדני כלשהו, נתבקשתי לשתף אתכם בכמה התרשמויות אישיות שלי מתחילת דרכי בקודש כחוקר של הגורם העברי בספרות המערבית. אביא לפניכם אם כן שתי דמויות. הראשונה של מורי ורבי מבית הספר התיכון — הרולד סמית שמו. זכור הגוי הזה לטוב שהדריכני בראשונה בכיוון שהייתי עתיד ללכת בו. היה זה בחודשים הראשונים של מלחמת העולם השנייה ואני כבן 16. מאחר ובניין בית הספר גויס לצורכי הצבא, למדנו בקבוצות קטנות אצל המורים בבתיהם. אני זכיתי לשיעור פרטי אצל סמית שהיה גם מנהל בית הספר. איש פרוטסטנטי היה, מן הסתם מרקע מתודיסטי או פרסביטריאני, כמו רובם של בני מעמד הפועלים שבצפון אנגליה, לא אדוק במיוחד אבל ידע רב לו בכייבל וגם

מוסר על ידי דוד דייכיס, שבזמנו לימד ספרות אנגלית באוניברסיטת שיקגו, שפעם נתן קורס על המשורר האנגלי ג'ון מילטון ובמהלכו דן בהרחבה על "שמשון הלוחם" (Samson Agonistes), יצירת מופת של מילטון משנת 1671 העוסקת ביומו האחרון של שמשון. הוא ביקש להוכיח עד כמה בניינים הנאומים של הנפשות במחזה הזה של מילטון על הדגם של הרעים בספר איוב — אליפז, בלדד, צופר ואליהוא. אבל הוא הרגיש, שאף אחד מבין הסטודנטים שנכחו באולם לא ידע דבר או חצי דבר על ספר איוב. פניהם היו אטומות. הוא פנה לבחורה אחת — "גב' תומפקינס, מה את יודעת לספר לנו על ספר איוב?". "מצטערת אדוני, עוד לא קראתי". הוא הפנה את השאלה לבחור שישב על ידה — "מר ג'ונס, אולי תוכל לומר לנו משהו על הרעים של איוב?". גם מר ג'ונס לא ידע לספר דבר. בסוף, כניסיון אחרון, הוא פנה אל סטודנט שישב בשורה הראשונה: "מר כהן, אתה בודאי תוכל לספר לנו משהו על איוב". והתשובה של מר כהן: "Sorry, sir, but we only have the Old Testament" (מצטער, אדוני, לנו יש רק הברית הישנה).

סיפור זה אומר משהו על הליקויים בחינוך הדור (היהודי והלא-יהודי) במערב. אבל הוא גם מדגים כיצד אפשר ללמוד על המורשת שלנו באמצעות משוררי הגויים ומהעיסוק בשיריהם! במיוחד ניתן להעשיר את הבנת מקורותינו שלנו תוך עיון בשירה הדתית של המאה הי"ז. והנה דוגמה שהבאתי בשירת מקרא (1993) מתהילים צ"ב: "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה, שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו". לא זכיתי להבין את הדימוי הזה אל נכון עד שדרשו ג'ורג' הרברט, משורר אנגלי מהאסכולה ה"מטאפיזית" בשיר שלו "Vertue" (על הצדיק):

Only a sweet and vertuous soul
Like season'd timber, never gives;
But though the whole world turn to coal,
Then chiefly lives.

ראה, תרגומו של ראובן אבינעם:

* דברים שהשמיע פרופסור הראל-פיש במסיבה שנערכה לכבודו מטעם קהילת "בית אריאל" בירושלים לרגל זכייתו בפרס ישראל לשנת תש"ס בחקר הספרות הכללית.

היה בין הבקאים ביותר באנגליה בתחום הזה. ואני זכיתי ללקוט בשדהו.

כל זה היה בין ההפצות. שפילד, כעיר תעשיית הפלדה, היתה מטרה להתקפות כבדות מאד מן האוויר. התקפות אלו הגיעו לשיאן בשתי הפצות ליליות באמצע דצמבר 1940. הראשונה נחרטה בזיכרון כולנו כה"בליץ" על שפילד. השתתפו בה יותר מ-200 מפציצים. זה התחיל בחשכה, היינו בשעה 5.00 אחה"צ בערך, ונמשך כשתיים-עשרה שעות. היו כ-500 הרוגים באותו לילה. בחצות כבר לא נשארה תחמושת עבור תותחי הנ"מ, והגרמנים יכלו לעשות בעיר כבשלהם. ואני בספרייה העירונית. כשהתחילה ההתקפה הייתי באמצע קריאת "המדינה" של אפלטון. עד הבוקר הצלחתי לקרוא את אפלטון כמעט עד הסוף! כשיצאנו מהמקלט — זה היה פשוט מחסן הספרים התת-קרקעי הגדול — ראינו מסביב את כל, מרכז העיר עולה בלהבות. הגרמנים פיתחו שיטה מוצלחת ששפילד היתה הדוגמה הקלסית שלה. קודם כל חומר נפץ בכמויות גדולות שבין היתר היה מכוון נגד מתקני המים. עד מהרה אספקת המים בעיר שותקה, ואז החלו התוקפים להמטיר עלינו אלפי פצצות תבערה קטנות — שתיים מהן נפלו בגינה שלנו. פצצה שלישית נפלה על גג הכנסייה הסמוכה לחצר ביתנו והיא נשרפה כליל. מכבי האש עמדו ליד רכביהם בלי כל אפשרות לפעול. מהלילה ההוא ואילך עם הישמע ההזעקה היינו עולים על הגגות, כל אחד בביתו, ועומדים במשמר מצוידים בדליים מלאי חול ואבזורים אחרים לכיבוי האש.

אני מדלג על תקופת השירות שלי בצי המלכותי — בשנים 1942-1945, בעיקר באוקינוס האטלנטי. אחרי תקופה זו חזרתי ללימודים אצל באלו בשפילד, ומשם עברתי לאוקספורד. עשיתי שם עבודת מחקר על הפרוזה הדתית של המאה הי"ז לשם קבלת התואר B.Litt. זאת עשיתי בכוחות עצמי. לא הייתי זקוק להרבה עזרה מהמורים באוקספורד, ולהגיד את האמת לא מצאתי שם מורה כלבבי, כמו באלו בשפילד. באלו, בינתיים, עזב את שפילד ונתמנה פרופסור לאנגלית באוניברסיטת לונדון (קינג'ס קולג'). באותן השנים היה נהוג באנגליה למנות רק איש אחד בכל מחלקה בדרגת פרופסור, ומתוקף מינויו ודרגתו הוא היה גם לראש מחלקה קבוע עד יציאתו לגימלאות. אינני סבור שאנשי הסגל האקדמי פה בארץ היו מסכימים לסידור כזה, אבל אני התרשמתי ממנו לטובה. זה נתן מידה של יציבות ועקביות לניהול האקדמי. במיוחד כשדובר באדמיניסטרטור מצוין כמו באלו. כדי לסגור מעגל אציון, שאחד הסטודנטים של באלו, אחרי שהגיע לאוניברסיטת לונדון, היה לא אחר משמעון זנדבנק מהאוניברסיטה העברית — שיצאו לו מוניטין במיוחד בשל תרגומיו המצוינים לטקסטים ספרותיים — בעיקר של שירה אנגלית וגרמנית. והוא היה גם יו"ר ועדת השופטים שהחליטה להעניק לי את הפרס!

אחד היתרונות הגדולים של אוקספורד בשבילי היה

בשיקספיר ובספרות המאה שלנו. ידע את "יוליוס קיסר" לשקספיר בעל-פה והיה ממחיש לנו אותו, וכמו כן כמה מהמחזות העיקריים של ג'ורג' ברנרד שו, תוך שהוא שיחק את כל התפקידים לפני הכיתה. אשר לכייבל, אנו צריכים להבין שהקטעים הביבליים שהגיעו אלינו מהתקופה האנגלו-סקסונית מייצגים את השלב הראשוני של השפה האנגלית. זה הספר ה"אנגלי" ביותר הידוע לנו! אין זה בעיני האנגלים דבר שהובא מן החוץ. זה דבר ששייך לפנימיות של התרבות והשפה האנגלית, ואף לראשיתה של תרבות זו.

טבעי היה אפוא שסמית הציע לי לכתוב עבודה בשבילו (הייתי כבר בכיתה י"ב, שכן התחלתי ללמוד בכיתה א' בגיל 4) על הדימויים הפואטיים ותפקידם בנאום ה' מן הסערה בספר איוב פרק ל"ח ואילך. הדברים שהצלחתי לכתוב לא היו מרשימים ביותר, אבל חשוב היה בשבילי עצם העלאת השאלה, שהיא מסוג השאלות שאינן נשאלות בבית המדרש. אמנם יש גישושים בכיוון הזה אצל מ"ל מלבי"ם. אבל לא הכרתי אז את פירושו של המלבי"ם. סמית עורר אותי לכיוון הזה וכמורה טוב הוא לא הורה לי איך לעשות את זה, אלא נתן לי לגלות בעצמי את סוד הדימויים הפואטיים. כמו כן הוא הציע לי לקרוא כמה שירים מיטאפיזיים מהמאה הי"ז, כולל הרברט וג'ון דון, ולנסות להבין אותם באמצעות הפירוש במהדורה הישנה, שהיתה אצלו בבית.

להגיד את האמת, לא הבינתי הרבה באותו שלב. אבל למזלי הגדול, כעבור שנה בגיל 17, הגעתי בעזרת מילגה מהעירייה ללימודים באוניברסיטת שפילד, ושם נפלתי לידי של ראש המחלקה לאנגלית שהיה במרוצת הזמן לידי נפש שלי, ולו אני חייב את עיקר חינוכי הספרותי. הלא הוא ג'פרי בּאלו (Bullough) — מורה מבריק ובעל תחושה עדינה בכל הנוגע לזרמים דתיים ופילוסופיים בספרות, ובמיוחד בספרות המאה הי"ז. כשהגעתי אליו היה באלו בשיא כוחותיו, מוכר כחוקר שהוציא לאור את השירים של המשוררים פולק ג'רווייל והנרי מור. הנרי מור נמנה עם ה"אפלטוניסטים של קיימברידג'", וכמו חבריו מן האסכולה הזאת היה לו עניין גדול במקורות יהודיים בתר-תנ"כיים (כמו גם המשורר ג'ון מילטון, שלמד גם הוא בקיימברידג' באותו קולג' כמה שנים לפניו). מור כתב בין היתר ספר בשם — Conjectura Cabbalistica (הרהורים קבליסטיים), שאין בו הרבה מן הקבלה עצמה, אבל יש בו אזכורים של ספרות חז"ל ושל הרמב"ם. תקופה זו היתה תור הזהב של לימודי עברית ושפות שמיות באנגליה. מור למד בקיימברידג' במחיצתם של גדולי ההבראיסטים של הדור ההוא, אישים כמו ג'ון לייטפוט וג'וסף מיד. בעבודתו על הנרי מור היה באלו צריך להתמודד מדי פעם עם טקסטים בעברית ותחום זה לא היה זר לו. אבל לא בזה עסקנו בלימודי התואר הראשון: מה שקיבלתי ממנו היה המפתח לשירה המיטאפיזית ולפרוזה של המאה הי"ז, שנמשכתי אליהן בלאו הכי. לא הערכת את זה כראוי באותו זמן — אבל כשאני מביט לאחור אני מגיע למסקנה, שהוא

קירבתה ללונדון. הנסיעה ברכבת ארכה 55 דקות, ואני ניצלתי את האפשרות שניתנה לי לנסוע ללונדון פעם או פעמיים בשבוע, לשם פגישות עם הבחורה המסוימת, שאתה התחנתתי בסוף שנת הלימודים הראשונה שלי באוקספורד!

מאוקספורד עברנו לגור בלידס, שם התקבלתי כמרצה לספרות אנגלית באוניברסיטה. נשארנו שם כעשר שנים. בתקופה זו התחלתי לפרסם מאמרים באנגלית וגם בעברית, ותיכננתי עבודת מחקר רבת-הקף על הגורם העברי בספרות המאה ה-17 באנגליה. מחקר זה יצא לאור תחת הכותרת ירושלים ואלביון, אבל הספר התפרסם רק בשנת 1964, דהיינו, שבע שנים אחרי שהגענו כבר לארץ והייתי לאחד המורים הבכירים באוניברסיטת בר-אילן. מאז עברו 36 שנים. ונושא זה ממשיך להעסיק אותי עד היום, או לפחות עד לפני שנה וחצי, עם הופעת שני הספרים האחרונים שלי, האחד בשם *New Stories for Old*, בהוצאת מקמילן, על תבניות תנ"כיות ברומן, מהנרי פילדינג ועד קפקא, בתוספת שני פרקים גדולים על ש"י עגנון ו-א"ב יהושע, והשני בשם *The Biblical Presence in Shakespeare, Milton and Blake* בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד.

השופטים מטעם פרס ישראל, כשבאו להגדיר את התיזה העיקרית של הספרים האלה, מדברים על ההשפעה ההודית, יחסי הגומלין בין התרבות המערבית-הנוצרית לבין התרבות העברית-התנ"כית. זה נכון, אבל אני מעדיף לדבר על המתח שביניהם. אין האיש המערבי יכול להתנתק מהתנ"ך ומהיהודי, אבל גם הוא אינו יכול לחיות עמם בשלום. ישנו אם כן עימות, מתח, כפילות. עמדתי על זה בכלל המחקרים שפרסמתי, החל מה-*The Dual Image*, בשנת 1959, על הדימוי של היהודי בספרות האנגלית והאמריקנית. היהודי שמביא בידו את לוחות הברית הריהו דמות שנואה ואהובה בעת ובעונה אחת. לעתים הוא מיוצג על ידי אב מכוער וכת יפה ויעלת חן, כמו ב"הסוחר מוונציה" או ב"אייבנהו".

אביא דוגמה אחרונה של הממשק הדיאלקטי בין הגורם העברי והמסורת התרבותית המערבית הנגדית מ"המלך ליר". כידוע, דרמה זו בנויה על שתי עלילות מקבילות. למלך ליר שלוש בנות: הצעירה – קורדליה, היא סמל האהבה והחסד, בו בזמן ששתי הבנות הבכורות, ג'ורדליל ו'ג'אן, מתאכזרות לאביהן ואף מגרשות אותו מבתיהן אל המדבר ואל הסופה. בעלילת המשנה לרוכס של ג'לוסטון שני בנים – אדגר מטיב לאביו ואדמונד אחיו הוא הבן האכזרי, שקושר קשר נגד אביו ומוסר אותו לשונאי נפשו והם מנקרים את עיניו! ההקבלה מדויקת מאוד – בשתי העלילות טועה האב ביחסו לבניו ומשלם ביוקר על טעותו.

אבל למעשה וביסודם, שני הסיפורים האלה מנוגדים זה לזה. העלילה הראשית נשלטת על ידי הנפילה הפטאלית והפתאומית – על ידי הגורל העיוור, הגלגל החוזר בעולם. ליר טוען שהוא רתוק לגלגל של אש (IV: 7)! הוא נשבע בשם אל השמש! כמו כן אין הסבר מוסרי או פסיכולוגי

לקורות את ליר. אכזריותן של שתי בנותיו הבכורות נשאת בלי הסבר. במערכת הדמויים של המחזה היא נמשלת לכתמי שמש או לאסונות טבע. לעומת זה, עלילת המשנה של גלוסטר ובניו נשמעת לחוק של שכר ועונש, של סדר מוסרי מסוים. ביסודה של עלילת המשנה פועלת קנאת הבן הלא-חוקי, המקנא את אחיו החוקי ובו לאביו מולידו. זה יוצר קצב אחר. מול הנפילה הפתאומית יש לנו כאן דימוי של עלייה לרגל, ה-pilgrimage. מדובר במסע נדודים לצורכי ישועה וכפרת עוון. אדגר מתחזה לתום ה-bedlam beggar, דהיינו לדמות של קבצן מטורף, שמקומו הנכון הוא בבית חולי הרוח הלונדוני המפורסם ששמו היה "בית-לחם". גם בנאומיו שזורים איזכורים תנ"כיים: במקום אחד הוא משמיע סיכום מקוצר של עשרת הדיברות המהווה כעין מפתח למחזה כולו:

הישמר לך מפני הרוח הרעה, כבד את אביך ואת אמך, שמור מוצא שפתיך, לא תשא שם אלוהיך לשווא, לא תחמוד אשת רעך, הבל היופי ושקר החן – תום קופא מקור (III: 4) לפי תרגומו של שלונסקי.

יש גם לשים לב למרכזיות של הברכה, שאדגר זוכה לה מאביו. שלוש פעמים במהלך הנדודים של האב והבן מדובר על הברכה שאדגר מבקש מאת אביו (או מקבל מידי אביו). כך אדגר מתאר את שיחתו האחרונה עם גלוסטר – "את ברכתו ביקשתי ואספר / נודי (my pilgrimage) מראשיתו עד אחריתו" (IV, ג).

איזה סיפור הוא זה? מי הוא האב העיוור הטועה בקשר לשני בניו, ומבלי להכיר בנוכחותו של הבן הטוב נותן לו את הברכה שהוא מבקש? שלונסקי (שתרגם דווקא לא מהמקור האנגלי, אלא נשען על הנוסח הגרמני של שְלֶגֶל, וכן על התרגום הרוסי!) נותן לנו רמז ברור כאשר במערכה הרביעית גלוסטר העיוור מדבר על אדגר מבלי לדעת שהוא עומד על ידו, ואומר כמה הוא היה רוצה למשש אותו בידו כדי להביע את אהבתו אליו! כאן שלונסקי מתרגם: – "אדגר בני... הו מי יתנני עוד ואמושך, / אזי אומר: שב אור עיני!" (IV, א, 21-24). הרמז כמובן הוא לסיפור של יצחק ושני בניו בבראשית כ"ז, ולברכה הניתנת בסוף ליעקב כאשר יצחק העיוור אומר לו – "גשה נא ואמושך בני".

יותר משזה תרגום מוצלח של שלונסקי, הוא פירוש המאיר אור חדש על מבנה היצירה הזאת של שייקספיר. בדרמה שמאחורי הדרמה (מה שאני מכנה ה-metagon) קיימת התמודדות בין שתי תפיסות עולם – האחת טראגית-פגאנית התובעת את ליר ואת קורדליה כקורבנותיה והאחרת המזמינה אותנו למסע של נדודים, ל"לך-לך", אשר בסופו באה התקווה והישועה. שתי הצורות המנוגדות האלה קיימות, כך אני טוען, בדרמות הגדולות של שייקספיר.

איזו משתי הצורות היא המנצחת? שייקספיר אינו מכריע. לטקסט ולנפשות הפועלות בו ניתנת אוטונומיה מסוימת. הוא נותן להם להתמודד. בהתאם למסורת הטרגית המערבית

